

تبیین نقش تعاملات اجتماعی در سلامت روانی مسکن قشر کم درآمد (نمونه موردی: شهرک اندیشه تبریز)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸

کد مقاله: ۱۵۹۲۵

حامد بی‌تی^۱، کوثر دانش^{۲*}

چکیده

باتوجه به نقش بسیار موثر مجتمع‌های مسکونی بر ساکنین و نسل‌های آینده، بررسی نکات مهم در طراحی که منجر به رفع نیازهای روحی و روانی ساکنین شود و رضایت آنها را به‌همراه کیفیت زندگی بدن‌بال داشته باشد، امری ضروری بنظر می‌رسد. ایجاد رابطه میان مسکن و تعاملات اجتماعی، نه تنها موجب افزایش کیفیت زندگی ساکنین و تامین نیازهای روانی آنها خواهد بود، بلکه موجبات خلق مجموعه مسکونی ماندگار و موفق در سطح شهر را منجر خواهد شد. از سوی دیگر، اهمیت وجود روابط اجتماعی، از طریق طراحی محیط‌های باز و فضای سبز در مجتمع‌های مسکونی بصورت رویکرد موثر از تعاملات اجتماعی و همچنین شکل جدیدی از محیط‌های شهری و مکان برخورد افراد در این فضاها، بر روابط موجود در آن، تأثیر می‌گذارد. هدف پژوهش حاضر، دستیابی به سلامت روانی ساکنان از طریق ایجاد فضاهای تعاملاتی در محوطه مجتمع‌های مسکونی به نحوی که پاسخگوی نیازهای ساکنان از نظر جسمی و روحی می‌باشد. لذا اهمیت تعاملات اجتماعی در معماری معرفی و تأثیر آنها بررسی شده‌است. پژوهش حاضر، از نوع کاربردی و مبتنی بر شناخت یکی از مولفه‌های سلامت روانی در مسکن قشر کم‌درآمد بوده و با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته‌است. نتایج حاصل از پژوهش حاضر، بیانگر تامین سلامت روانی ساکنین از طریق تعاملات اجتماعی سالم بین ساکنین می‌باشد که بمنظور دستیابی به آن پیشنهادهای ارائه گردیده‌است.

واژگان کلیدی: مسکن، قشر کم‌درآمد، تعاملات اجتماعی، سلامت روانی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی (نویسنده مسئول)، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- دانشجو کارشناسی ارشد معماری اسلامی (نویسنده مسئول)، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
*این مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد کوثر دانش با عنوان «طراحی مسکن قشر کم درآمد با رویکرد ارتقا سلامت روانی ساکنان در تبریز» می‌باشد که با راهنمایی آقای دکتر حامد بی‌تی انجام گرفته‌است.

مسکن همواره بعنوان اساسی ترین نیاز انسان در نظر طراحان جایگاه ویژه داشته است. چرا که خانه مکان زندگی آدمی است که بیشترین زمان عمر خود را در آن سپری می کند. همچنین بحث فرهنگی در کنار مواردی نظیر جامعه شناختی، روانشناختی، زیبایی شناختی و عملکردی همواره مورد توجه طراحان بوده است. (غفاری و بنایی ایرند آبادی، ۱۳۹۰) همچنین خانه به عنوان اساسی ترین فضای زندگی افراد، تمام اقشار گوناگون جامعه را در تمام سنین در خود جای می دهد. منظور از خانه، علاوه بر سرپناه بودن، دربردارنده ابعاد سلامت فیزیکی، روانی و اجتماعی نیز می باشد. در طول سالیان، معمار همواره در جستجوی مسکنی مناسب برای زندگی افراد بوده که ضمن سپری اغلب اوقات خود در آن، سلامتی جسمی و روحی او نیز تامین شود. تعاملات اجتماعی بعنوان پاسخگویی به نیازهای اجتماعی انسان، احساس تعلق به مکان و پیوند جویی یک ضرورت بشمار می آید. از سوی دیگر، فعالیت هایی نظیر تعامل با دیگران و مشاهده ی فعالیت های مردم، از طریق ایجاد زمینه های اجتماعی موجب رشد فردی افراد می شوند (زینالی عظیم و کرمی، ۱۴۰۲). انسان موجودی اجتماعی است و نیاز به تعاملات اجتماعی و نیاز به حضور در مکان های اجتماعی دارد. بعلاوه انسان همواره به دنبال ارتقا کیفیت زندگی و کاربرد مولفه های آن در زندگی خود می باشد (شاطریان و کریمی، ۱۴۰۱). بنابراین، با توجه به توضیحات پرداخته شده، هدف پژوهش حاضر، تاثیر مولفه های تعاملات اجتماعی در سلامت روانی ساکنان مجتمع های مسکونی و تلفیق آن با ضرورت های زندگی می باشد.

۲- پیشینه تحقیق

زینالی عظیم، کرمی (۱۴۰۲) در مقاله ای با هدف بررسی رابطه بین روابط همسایگی و زیست پذیری شهری، چنین نتیجه گیری کردند رضایتمندی روابط همسایگی بر ایمنی، تعلق و دلبستگی به محل اقامت موثر است. شاطریان و کریمی (۱۴۰۱) در مقاله ای باهدف شناخت نقش عوامل کالبدی در تعاملات اجتماعی در نمونه موردی محلات بافت قدیمی کاشان به مطالعه پرداختند. نتایج به دست آمده، نشانگر عدم وجود همبستگی بین عوامل کالبدی و تعاملات اجتماعی می باشد؛ چرا که محلات قدیمی این شهر، فاقد فضاهای جمعی و عمومی با ساختار کالبدی مناسب می باشند. جهان بینی و کاظمی (۱۴۰۱) در مقاله ای باهدف شناسایی نگرش ساکنین مجتمع های مسکونی برامکان تعاملات اجتماعی در مجتمع مسکونی شهر تبریز چنین نتیجه گیری کردند که محیط های اجتماع محور همواره از مولفه های ابعاد کالبدی، ساختاری و اجتماعی نظیر هویت و آسایش برخوردار می باشند که همگی باهم در ارتباطند. مهربابیان و عبداللهی (۱۳۹۸) در مقاله ای باهدف راهکارهای ارتقا سطح تعاملات اجتماعی در مجتمع های مسکونی، چنین نتیجه گرفتند که همواره بین شاخصه های کالبدی مسکن رابطه قوی وجود دارد. قره خانی، دژدار، جلالیان (۱۳۹۸) در مقاله ای باهدف کشف رابطه ی میان فضاهای تعاملاتی و مجتمع های مسکونی، نشان دادند که بمنظور ارتقای کیفیت زندگی و کمیت فضاهای شهری به خصوص مسکونی، نوع طراحی بر اساس اصول و معیارهای اجتماعی و فرهنگی از جمله همسایگی و اجتماع پذیری است. راسل آرمیتاژ و نوردی (۲۰۲۳) در مقاله ای باهدف بررسی مولفه های موثر بر قلمروی انسانی بر تعامل اجتماعی، چنین نتیجه گیری کردند که عامل اجتماعی را می توان از طریق طراحی فضای سبز، تنظیم روشنایی، دسترسی مناسب و مبلمان در مناطق مشترک بهبود بخشید. همچنین، با توجه به یافته ها، مجتمع های مسکونی با آرایش خوشه ای که فاقد فضاها و قلمروهای تعریف شده برای مردم هستند، در ایجاد تعاملات اجتماعی نقشی نداشته اند؛ در عوض مجموعه های خطی، مختلط و چند هسته ای دارای فضای باز و نیمه باز، همواره از تعاملات اجتماعی موفق برخوردار بوده اند. ریچارد آدامز و هانیه مولانا (۲۰۱۹) در مقاله ای با هدف نحوه تاثیر محیط بر رفتار و تعاملات ساکنان، نشان دادند که نوع طراحی فضاهایی نظیر فضاهای گیاهی، فضاهای سبز خوش منظره و فضاهای بازی موجب ارتقا محیط های اجتماعی میشوند. فروتنی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش بررسی معماری مجتمع های مسکونی براساس مؤلفه های کالبدی مؤثر بر سلامت روانی ساکنان (مطالعه موردی: سه مجتمع مسکونی در منطقه چهار شهر تهران)، نشان دادند که مؤلفه های موثر بر سلامت روان ساکنین در مسکن دربرگیرنده شاخص هایی نظیر فضای باز و نیمه باز، نما و تراکم می باشد (فروتنی نژادو همکاران، ۱۳۹۹) ضرغامی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش نقش فضای مسکونی بر سلامت روانی، نشان دادند که بمنظور دستیابی به اهداف توسعه پایدار در زمینه سلامت روانی انسان، وجود مشارکت فردی و اجتماعی یک جامعه ضروری است. همچنین مولفه های روانی، فرهنگی و اجتماعی دربرگیرنده شاخصه هایی نظیر امنیت، نورپردازی، نحوه تعامل معماری بنا، دسترسی به طبیعت و ... از موارد حیاتی ارتقای بهداشت روانی بشمار می روند (ضرغامی، سادات و ادیبی، ۱۳۹۴)

۳- روش تحقیق

باتوجه به هدف پژوهش که در راستای مرور تحقیقات و مقایسه نتایج بدست آمده در زمینه عوامل موثر بر تعاملات اجتماعی در مسکن می باشد؛ نوع تحقیق از نوع کاربردی بوده و در زمره مقالات مروری می باشد و همچنین، از نظر رویکرد نیز توصیفی-تحلیلی می باشد که بمنظور جمع آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای، میدانی و مصاحبه با طراحان و مشاوران پروژه‌های مشابه استفاده شده است. در این پژوهش سعی بر شناخت جامع، هدفمند و منسجم از موضوع بوده است. بعلاوه از طریق مشاهده و مطالعه پژوهش‌های پیشین در رابطه با مسکن بررسی و مشکلات آنها، از طریق مراجعه به منابع معتبر مربوط کتابخانه‌ای، سایتها، مقالات و مجلات به تحقیق پرداخته شد.

۴- مبانی نظری

۴-۱- سکونت

سکونت تنها بمعنای سکون مطلق و ایستایی نیست، چراکه سکون و حرکت در طبیعت با یکدیگر در تعادل هستند. در سکونت در سرزمین خیال نیز سکون و حرکت (پویایی) مکمل یکدیگرند. در رابطه با انسان، همواره حرکت سکون با کیفیت نفس و حواس ظاهری و باطنی آن در رابطه معناداری قرار دارند (طاهری، ۱۳۹۲). سکونت و آسایش برای انسان در برگزیده جنبه‌های جسمانی و روحانی می باشد. درواقع، منظور از آسایش جسمانی انسانها، برخورداری از شرایط مطلوب زیستی نظیر اقلیم و کارکرد می باشد و آسایش روانی نیز در روانشناسی یک محیط متفاوت از باور هر فرد تعریف می شود. از جمله مؤلفه‌های حیاتی سکونت در برگزیده تعاملات اجتماعی، خلوت و پناهگاه، حس مکان، متعلق بودن، هویت شخصی و محمل سنتها و روش‌های زندگی انسان می باشد. (احمدی و حبیبی، ۱۳۹۸)

۴-۲- مسکن قشر کم درآمد

مسکن به دلیل وجود رابطه معناداری با دیگر بخش های اقتصادی، می تواند موجب رشد اقتصادی کشور شده و به عنوان موتور رشد و قطب توسعه در اقتصاد کشور ایفای نقش کند. (آیینی، ۱۳۸۸). اقشار کم درآمد برای تهیه مسکن در شهرها از اولین مرحله؛ یعنی انتخاب محل سکونت تا وسعت و اندازه مسکن خود، مصالح و ترکیب خانه تا مجوز و تسهیلات برای ساخت خانه با مشکلات زیادی مواجه هستند از این جهت، این اقشار جز روی آوردن به بازار غیر رسمی مسکن چاره ای دیگری نمی یابند (حاتمی نژاد، ۱۳۸۵). محمدی در کتاب برنامه ریزی مسکن (۱۳۸۵) اهمیت مسکن را بالاتر از سایر نیازهای حیاتی افراد دانسته و برای مسکن جایگاه مخصوصی را در تامین نیازهای زیستی، اقتصادی و اجتماعی، سه دسته نیاز اساسی مادی انسان را در نظر می گیرد. این کتاب عدم دسترسی به مسکن مناسب را مساوی با افزایش تبه کاری، طاق و از هم گسیختگی اجتماعی و عامل مانع رشد و ترقی اجتماعی-فرهنگی و روانی دانسته و همچنین آشکار شدن اتفاق های ناهنجار اجتماعی دیگری مثل خیابان خوابی، زاغه نشینی را از نتایج آن می داند به این خاطر دخالت دولت را درحوزه مسکن ضروری دانسته که ابزارهای دولت برای این مداخله را پول، زمین و وضع قوانین الزم می داند. همچنین در کشور ما واهمیت کانون خانواده به دلیل ویژگی فرهنگی و اجتماعی خاص، مسکن و سرپناه می تواند نقش ویژه ای در تربیت فرزندان و مسائل اجتماعی و فرهنگی اعضای آن، داشته باشد. چرا که محل رشد و بالندگی فرزندان در محیط خانه و محله شکل می گیرد که هر چه این محیط سالم و استاندارد باشد، فرزندان با تربیت بهتری بزرگ می شوند و آنچه اهمیت و ضرورت پژوهش را در موضوع مورد نظر بیش از پیش اجتناب ناپذیر می سازد به شرح ذیل است:

- ۱) مهاجرت بی رویه به شهرها - نابود شدن زمین های حاصل خیز کشاورزی حاشیه ی شهرها در پی بدمسکنی و بی مسکنی .
- ۲) افزایش رو به بالای فضاهای حاشیه‌ی شهرها. (۳) عدم وجود برنامه ریزی مدرن قابل قبول در جهت تأمین مسکن در شهرها

۴-۳- سلامت روان

سلامت روان از جمله جنبه حیاتی بهزیستی کلی و دربرگیرنده بهزیستی اجتماعی، روانی و عاطفی است . بمنظور مقابله با استرس، وجود رابطه با دیگران و تصمیم گیری آگاهانه، برخورداری از سلامت روانی برای افراد امری حیاتی است. از جمله عوامل موثر بر سلامت روان می توان به عوامل بیولوژیکی، ژنتیک و تجربیات زندگی اشاره کرد. مراقبت از سلامت روان دربرگیرنده تمرین مراقبت از خود، درخواست کمک در صورت نیاز، وجود روابط سالم و مدیریت تاثیرگذار استرس اشاره کرد . همواره، در اولویت قرار دادن سلامت روان برای جامعه مهم است تا برای افراد مرتبط با مسائل بهداشت روانی، حمایت و منابع فراهم کند. (هاشم پور و همکاران، ۱۴۰۳)

۴-۳-۱- نیازهای روانی فضای زندگی

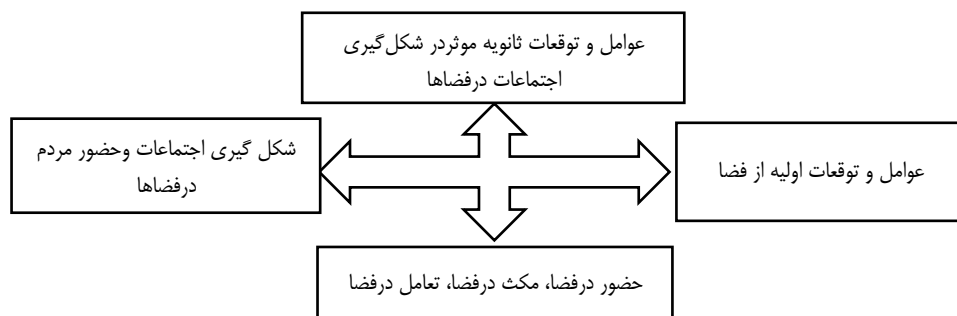
فعالیت‌های انسان مبتنی بر نیازهای او می‌باشد که این فعالیتها نیز شکل‌دهنده فضاها می‌باشند. فضاها نیازمند خصوصیتی هستند که قادر به پاسخگویی نیازهای تمام اقشار سنی و اجتماعی باشند. نیازهای مذکور در دو زمینه یکمی و کیفی مطرح هستند. نیازهای انسانی دربرگیرنده نیازهای حیاتی مرتبط با امنیت، تسهیلات، رفاه، محیط، بهداشت، فضای سبز و رفاهی و خدماتی و نیازهای روانی-اجتماعی مرتبط با مفاهیمی نظیر موقعیت، خلوت، هویت، شخصیت، قلمروگزی، روابط زیباشناختی و اجتماعی هستند (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۵)

۴-۳-۲- ارتباط طراحی فضا و روان انسان

فضای زندگی دربرگیرنده فضای روانی و خویشتن فرد محسوب می‌شود که بطور معمول تمامی فعل و انفعالات ادراکی و رفتاری در این محدوده اتفاق می‌افتد. به عبارت دیگر، فضای غیر روانی و خویشتن خویش تشکیل‌دهنده مجموع فضای زندگی می‌باشند. با وارد شدن اطلاعات از فضای غیر روانی به فضای روانی، از طریق مقایسه با ارزشها، معیارهای ذهنی و هنجارها، بمنظور واکنش به آن به انجام رفتاری خاص منتهی می‌شوند. درواقع، ممکن است برخی اوقات افرده محیط را هم سو با معیارهای ذهنی خود یافته و مورد قبول واقع گردد؛ همچنین در برخی اوقات نیز امکان مغایرت محیط با معیارهای ذهنی فرد وجود دارد (پاکزاد و بزرگ، ۱۳۹۳). از جمله مؤلفه‌های موثر بر روان انسان در فرایند طراحی، برخورداری از حریم خصوصی و خلوت است. همه انسان‌ها در برخی اوقات از زندگی روزانه خود، نیازمند تنها بودن هستند و این بمعنای خلوت تعبیر می‌شود. هرچند ذکر این نکته ضروری است که در روانشناسی محیط خلوت، معنای فراتری از تنها بودن و دوری از دیگران دارد. در واقع خلوت، فرایند تنظیم رابطه بین افراد می‌باشد که از طریق آن انسان همواره کنترل‌کننده تعامل خود با دیگران می‌باشد. بعبارت دیگر، منظور از خلوت، امکان کنترل و اختیار تنظیم مقدار و نوع ارتباط با دیگران است. افراد گاهی نیازمند جدایی از دیگران می‌باشد و برخی اوقات نیز نیازمند پیوند با دیگران می‌باشند. منظور از تأمین خلوت، وجود یا عدم وجود ارتباط با دیگران می‌باشد؛ بدین منظور، بحث خلوت شامل مفهوم اساسی نظیر کنترل، نظارت و تعادل دارد؛ در نتیجه کنترل امور بمنظور برقراری تعادل در مقدار و طریقه ارتباط با دیگران، نشانگر مفهوم خلوت است. بدین جهت خلوت، دارای دامنه‌ای بهینه در طیف انزوا و ازدحام است، زیرا خلوت مفرط، موجب انزوا و تفریط در خلوت نیز موجب احساس ازدحام خواهد بود (پاکزاد و بزرگ، ۱۳۹۳). طراحی محیط مسکن نقش موثری در سلامت روان دارد.

۴-۳-۳- عوامل اجتماعی موثر بر سلامت روان

عوامل اجتماعی از مولفه‌های اساسی موثر بر سلامت روان بشمار می‌آید. از جمله مواردی موثر در تعاملات اجتماعی مسبب نابرابری‌هایی در وضعیت سلامت ذهن دربرگیرنده: فضاهای پراسترس، طرد اجتماعی، افت زندگی عاطفی، محرومیت زیست محیطی، فقدان احساس امنیت و نقص در پیوندهای اجتماعی می‌باشند. بعنوان نمونه تعلق اجتماعی، مانند حساسی بالندگی در بین مردم برخوردار از منافع و سرنوشت مشترک، امری اساسی است و حضور جامعه تضمین‌کننده میزان وفاداری و وابستگی فرد به آن و احساس پیوستگی به (مای) کلی است. درواقع، پاسخ عاطفی به (مای) بزرگتر که نشانگر احساس تعلق فرد به (مای) بزرگتر و تلقی جامعه بعنوان خانه خود می‌باشد؛ به بیان دیگر، احساس تعلق اجتماعی نشانگر ریشه تفاوت یک فرد از یک جامعه با افراد جوامع دیگر می‌باشد. اکنون در صورت کاهش تعلق اجتماعی بعنوان عوامل اجتماعی اساسی تأثیرگذار بر سلامت ذهن، مشکلاتی در سلامت ذهن افراد را بدنبال خواهد داشت. عوامل اجتماعی بعنوان عوامل موثر بر ارتقا تعلق اجتماعی تلقی می‌شوند، زیرا شرایط اجتماعی نامتعادل نظیر وجود تبعیض و محرومیت، ادراک منفی در افراد نسبت به جامعه را بدنبال خواهد داشت که در نهایت نارضایتی اجتماعی و سرخوردگی و بی‌اعتمادی عمومی را سبب خواهد شد که موثر بر احساس تعلق اجتماعی افراد است (Eclac, 2007)

شکل ۱: فرایند امکان تعامل در فضا (مرصوسی و همکاران، ۱۳۹۴)

۴-۴- تعاملات اجتماعی

از نظر لغوی تعاملات اجتماعی از دو بخش کلی تعاملات و اجتماعی تشکیل شده است. تعاملات از منظر فرهنگستان واژه‌های مصوب تعامل ارتباط متقابل میان دو یا چند فرد یا گروه یا سامانه تعریف شده است. اجتماعی در فرهنگ فارسی معین به معانی منسوب به اجتماع، همگانی، عمومی، کسی که آداب معاشرت را می‌داند، تعریف شده است. فرهنگ فارسی عمید نیز معانی مربوط به اجتماع؛ عامیانه خوش برخورد، آداب دان، آدم اجتماعی را برای این واژه تعریف کرده است (مطلبی، ۱۳۹۷). تعاملات اجتماعی رابطه‌ی دوسویه اجتماعی بمنظور پاسخگویی به پیوند جویی، نیازهای انسانی، و احساس تعلق به مکان، امری ضروری است. تعامل اجتماعی، موجب تلفیق نگرش افراد با پیشینه‌های ذهنی و مشخصه‌های گوناگون می‌باشد (پوردیهی، ۱۳۹۰) افراد مختلف علاقمند به سطوح مختلفی از تعامل اجتماعی می‌باشند. تعریف سطح مطلوب تعامل، به طور ذهنی از تعریف‌های افراد و به طور عینی از طریق موضع گیری هنجاری نسبت به زندگی خوب حاصل می‌شود. هر یک از موارد یادشده دارای تعریفی ارزشمند می‌باشند که دربرگیرنده جهت گیری سیاسی و اجتماعی می‌باشند. تعامل اجتماعی، گاهی بصورت یک موضوع فیزیکی، یک مکالمه، یک نگاه و وجود ارتباط میان افراد باشد که خود نیازمند تعریف رویدادها و فعالیت‌های متناسب و در نتیجه نقش پذیری مردم در فضا و عضویت آنها در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی است. بنابه نظر کریستوفر الکساندر بمنظور توضیح دلیل مطلوبیت تعاملات اجتماعی، دلیل اصلی، وجود رابطه‌ی دوسویه اجتماعی بمنظور پاسخگویی به نیازهای انسانی جهت پیوند و احساس تعلق به مکان، امری ضروری است. در نتیجه تمام فرصت‌های موجود بمنظور دستیابی به آن مثبت تلقی شده است. داز سوی دیگر، فعالیت‌هایی نظیر تعامل با دیگران و دیدن فعالیت‌های مردم، از طریق ایجاد زمینه‌های اجتماعی و اجتماع پذیری موجب رشد فردی انسان می‌شود (لوفور و همکاران ۱۳۹۱).

فقدان پرداختن به زندگی اجتماعی و روی آوردن به انزوا به خاطر نبود فضاهای جمعی با کیفیت و مناسب و در خور نیاز کاربران مجتمع‌ها و برج‌های مسکونی امکان به وجود آوردن مشکلات رفتاری و روحی در ساکنین را افزایش می‌دهد. به عقیده جین جیکز در مکان‌هی برخوردار از تعاملات اجتماعی، جرم و جنایت کاهش می‌یابد (لنگ، ۱۳۸۳). طراحی فضاهای دنج و خصوصی بمنظور تأمین ملاقات و صحبت رودرروی ساکنین ضمن لحاظ شرایط اجتماعی، جنسی و سنی بهمراه خلق فضاهایی بمنظور ارائه مهارت‌های فردی و گروهی قادر به ایجاد ارتباطات اجتماعی می‌باشند. تعامل اجتماعی به دو صورت رسمی (فعال یا برنامه ریزی شده) یا غیررسمی (اتفاقی یا برنامه ریزی نشده) بر روابط دو یا چندتن از ساکنین موثر است:

الف: همسایگی، تعاملات همسایگان مستقر در یک بلوک.

ب: برخورد اتفاقی؛ رابطه اجتماعی غیر رسمی میان ساکنینی که یکدیگر را نمی‌شناسند و در همسایه‌ی یکدیگر نیز نیستند.

ج: مشارکت اجتماعی تعاملات در رابطه با مسائل مرتبط به جامعه.

د: حمایت اجتماعی شبکه‌های دوستی و رشد گروه‌های کوچک که قادر تقویت پرورش احساس توجه به یکدیگر می‌باشند.

تعاملات یادشده، آشنایی ساکنین را با یکدیگر فراهم کرده و حس تعلق به جامعه را ارتقا می‌بخشد.

۴-۴-۱- عوامل افزایش دهنده تعاملات اجتماعی در طراحی مسکن

در بلوک‌های مسکونی متقابل که خانه‌ها در طول خیابان با ورودی‌های مجزا قرار می‌گیرند بین ساکنین روابط اجتماعی قابل توجهی شکل می‌گیرد. در چنین مناطق معمولاً خیابان تبدیل به فضای نمایه عمومی می‌شود. لازم بذکر است که باوجود حق ورود هر فرد، همواره در کنترل ساکنین است. زیرا مراقبت طبیعی از طریق پنجره‌های مشرف به خیابان تأمین شده و قابلیت انجام فعالیت‌هایی نظیر پیاده روی، توقف اتومبیل در جلوی خانه و تعامل اجتماعی میان ساکنین بلوک مسکونی، محیط زندگی را دوست داشتنی ترمی‌کند. از عوامل موثر در این زمینه می‌توان به تعداد خانه‌ها، عرض و طول خیابان و میزان ترافیک عبوری و نحوه قرار گرفتن خانه‌ها در جوار خیابان اشاره کرد. هر چه ترافیک سنگین تر باشد زمینه‌های تعامل بویژه در دو سوی خیابان تقلیل می‌یابد. در صورتی که در یک منطقه مسکونی در بین ساکنین هماهنگی و همگونی شخصیتی وجود نداشته باشد و این مسأله با مواردی چون کم شدن یا عدم وجود خلوت کافی برای خانواده همراه گردد، مجاورت مکانی نه تنها به روابط ساکنین کمک نمی‌کند بلکه موجب تماس‌های منفی نیز می‌گردد. ولی اگر اینگونه در نظر بگیریم که افراد محله از نظر شغلی و شخصیت اجتماعی در یک ردیف هستند که دارای فرهنگ کم و بیش یکسانی هستند این گونه تماس‌ها بسیار کم و یا اصلاً نخواهد بود. وجود یک مسأله مشترک می‌تواند حتی در محیط‌های ناآشنا که مجاورت مکانی نیز وجود ندارد مورد توجه قرار گیرد. دانستن یک زبان مشترک می‌تواند بهانه مناسبی برای برقراری ارتباط در محیطی ناآشنا باشد. احساس همشهری بودن، هم محله‌ای بودن، هم کوچه و یا همکار بودن نیز در تقویت این امر موثر هستند. همه گروه‌های سنی از کودکان گرفته تا سالمندان به راحتی قادر به حضور در سطح محله و در نتیجه در این فعالیت‌ها و رفتارها هستند. آشنایی ساکنین با یکدیگر بر نوع این فعالیتهای آنها و رفتارها تأثیر

می‌گذارد. این مسئله علاوه بر ایجاد نوعی نظارت اجتماعی امکان بروز رفتارهای خصوصی‌تر را فراهم می‌آورد. زندگی در تمام ساعات شبانه روز، تمامی روزهای هفته و همه ایام سال در یک محله مسکونی جاری است (مطلبی و همکاران، ۱۳۹۷)

مطالعه هیلیور و هانسن، رابطه میان فضای کالبدی و تعامل جمعی را نشان می‌دهد. بر اساس این مطالعه در محیط انسان ساخت از یک طرف، الگوهای جمعی در محیط از نظام های فضایی برخوردارند و از طرف دیگر، محتوای فضایی محیط، الگوهایی جمعی دارد. موقعیت‌های اجتماعی با شرایط محیطی قضاوت می‌شوند. اندازه، موقعیت، مبلمان، پوشش و سایر مشخصات، همه ی این‌ها در تعامل هویت و موقعیت، متنی را شکل می‌دهد، موقعیت را تعریف می‌کند، سوژه موقعیت و متن را می‌خواند و در رابطه با آن عمل می‌کند. بر اساس این، اجتماع پذیری از مهم ترین عوامل مطلوبیت سنجی فضاهای عمومی به حساب می‌آید و بر این نکته تصریح دارد که یک محیط مطلوب به طور یقین در استفاده و کاربری اجتماعی قرار می‌گیرد. در بحث فضاهای اجتماعی و عرصه متعامل ارتباطات ذکر این نکته ضروری است که عرصه تعاملات اجتماعی نیازمند طراحی مطلوب اجتماع می‌باشد و طراحی فضاها بدون توجه به شیوه خواست اجتماعی یا نوع رفتارهای جمعی در محیط، کاربری صرف و بهینه از فضاهای شهری را تضمین نمی‌کند (هال، ۱۳۹۲) به عقیده مولسکی و لنگ، مکان فیزیکی در حالت مطلوب در سه حالت می‌تواند پشتیبان رفتارها و رویدادهای رفتاری در فضا باشد. ۱) فراهم کردن عناصر فیزیکی و مشخصه‌های موردنیاز بمنظور تداوم و پایایی آسایش افراد در محیط؛ بعنوان نمونه نور، بیانگر ویژگی اساسی در محیط فیزیکی و چگونگی آن است.

۲) تامین کننده امکانات و سازمان دهی فضایی قوام دهنده نظام‌ها و الگوهای ویژه فعالیت در فضا می‌باشد و موجب کم‌رنگ شدن فعالیت‌های دیگر می‌شود. به بیان دقیق‌تر، محیط فیزیکی موجب تسهیل شکل‌گیری روابط جمعی و تامین سطح مطلوبی از خلوت در فضای فعالیت می‌شود. از جمله متغیرهای عملیاتی در این سطح می‌توان به ابعاد، هندسه فضا و روابط و ارتباطات فضایی در فضاهای فعالیت اشاره کرد. در نهایت، محیط انسان ساخت، فراهم کننده احساسات، تجربه‌ها و ادراک نمادین و زیبایی شناسانه می‌باشد که مانند کیفیت‌هایی در محیط، ادراک کاربران را در تأثیر قرار می‌دهد. این سه سطح، همواره به صورت تعاملی و متغیر، رابطه بین تعامل اجتماعی و نظام های رفتاری را در فضا کنترل می‌کنند (یزدانی و تیموری، ۱۳۹۲)

جدول ۱: مولفه‌ها و شاخص‌های موثر بر تعاملات اجتماعی در مجتمع‌های مسکونی، (منبع: نگارنده)

ابعاد	مولفه	شاخص	
معنا	خوانایی	خلق حس آشنایی	
		خلق تجربه‌های به یاد ماندنی	
		محصولیت مناسب	
کالبدی	ورودی شاخص	ایجاد کنج‌کاوی	
		طراحی ورودی‌های مناسب	
	مبلمان مناسب	آسایش اقلیمی	طراحی فضای سبز، ایجاد سایه
		مبلمان مناسب	ایجاد فضای مکث
			قرار دادن مبلمان در محل مناسب
			امکان رویت مبلمان در محیط
امکان جابجایی مبلمان			
عملکردی	فضاهای اجتماع‌پذیر	چیدمان مناسب در جهت تقویت تعاملات اجتماعی	
		ایجاد فعالیت‌های گروهی	
		طراحی فضاهای چندمنظوره	
		فضاهای انتظار	

۵- تحلیل مجتمع مسکونی شهرک اندیشه

مطالعه موردی در خصوص مسکن قشر کم درآمد، مربوط به شهرک اندیشه شهر تبریز می‌باشد. شهرک اندیشه در استان آذربایجان شرقی، در محدوده‌ی جنوب غربی شهر تبریز و در منطقه ۷ شهرداری واقع شده‌است. این محله از غرب به خیابان ابوذر محدود شده‌است و با محله‌های وادی رحمت، شهید چمران مجاورت دارد. موقعیت این منطقه در شهر تبریز در شکل (۵) و همچنین تصویری از مجتمع‌های مسکونی در قالب عکس هوایی آورده شده‌است.

شکل شماره ۳: موقعیت شهرک اندیشه در تبریز

شکل شماره ۲: تصویری از مجتمع‌های مسکونی شهرک اندیشه

۶- یافته‌های تحقیق

با توجه به سایت پلان، این مجتمع برخلاف فضای سبز طراحی شده، هیچ گونه رسیدگی به آن نشده است؛ همچنین اکثر مجتمع‌های این محوطه از لحاظ امنیت، فاقد دوربین‌های مدار بسته می‌باشد، که با توجه به موارد گفته شده، افراد رغبتی به حضور در فضا نداشته و تعاملات سالمی نیز در این محوطه مشاهده نمی‌شود. همچنین در این مجتمع به وجود پارکینگ سر پوشیده و همچنین تفکیک مسیر پیاده توجهی نشده است که موجب بروز مشکلات و اختلافات میان ساکنین می‌شود. همچنین در این مجموعه بر خلاف طرح‌های اولیه که محل بازی کودکان در نظر گرفته شده است، هیچ اثری از این محوطه و هیچ گونه محل جمعی و فضای نشستنی نیست و کودکان مجبور به بازی در محوطه مشترک پارکینگ، مسیر سواره و پیاده هستند.

جدول ۲: مولفه‌ها و شاخص‌های موثر بر تعاملات اجتماعی در مجتمع‌های مسکونی، (منبع: نگارنده)

ابعاد	مولفه	شاخص	راهکار رعایت شده	
معنا	خوانایی	خلق حس آشنایی	-	
		خلق تجربه‌های به یاد ماندنی	-	
		محصولیت مناسب	-	
		ایجاد کنجکاو	-	
کالبدی	ورودی شاخص	طراحی ورودی‌های مناسب	+	
	آسایش اقلیمی	طراحی فضای سبز، ایجاد سایه	-	
	مبلمان مناسب	ایجاد فضای مکت	وجود نیمکت‌هایی برای نشستن افراد	+
		قرار دادن مبلمان در محل مناسب	قرار گرفتن نیمکت‌ها در سایه درختان	+
		امکان رویت مبلمان در محیط	وجود صندلی در فضای عمومی	+
		امکان جابجایی مبلمان	-	
		چیدمان مناسب در جهت تقویت تعاملات اجتماعی	-	
عملکردی	فضاهای اجتماع‌پذیر	ایجاد فعالیت‌های گروه‌مایی	-	
		طراحی فضاهای چندمنظوره	-	
		فضاهای انتظار	-	

۷- نتیجه‌گیری

از آنجا که امروزه زندگی در مجتمع‌های مسکونی برای بسیاری از افراد اجتناب‌ناپذیر است، یافتن گزینه‌هایی که به کیفیت زندگی در این محیط‌ها می‌افزاید، لازم و ضروری است. در این خصوص، ایجاد و افزایش تعامل اجتماعی ساکنان بر افزایش کیفیت زندگی مؤثر است و زندگی را برای ساکنان لذت بخش‌تر خواهد کرد. شرایط ایجاد تعامل در محیط، میزان آن را ارتقا می‌بخشد؛ به این معنی که شرایط محیطی و اجتماعی حاکم بر مجتمع باید فضایی را در اختیار فرد قرار دهد که او به راحتی با افراد ارتباط برقرار کند. همانگونه که انسان بر اساس باورها و سنت و جهان بینی و فرهنگ خویش محیطی را می‌سازد که بتواند ضمن آن که آیین اصول و ارزش‌های بوده و او را جهت وصول به آن یاری نماید، در دهه‌های اخیر به شیوه‌های گوناگون این موضوع مورد بررسی و تایید قرار گرفته که محیط تأثیری جدی بر رفتار و روان و در نتیجه تغییرات فرهنگی انسان دارند. به طور کلی می‌توان گفت همانگونه که زیبایی و تناسب و تعادل و توازن محیط در آرامش و احساس امنیت و فقدان فشارهای عصبی بر انسان ایفای نقش می‌نماید، انواع زشتی‌ها، آلودگی‌های صوتی، فقدان تعادل‌ها در شکل و رنگ و اندازه دوری از طبیعت تحت سلطه‌ی ساخته‌ی خویش زندگی در محیط‌هایی که پاسخ‌گوی نیازهای انسان نیستند و بسیاری از این قبیل مسائل محیطی، تأثیر جدی بر روان انسان بر رفتارهای فردی و اجتماعی بر دگرگونی ارزش‌های فرهنگی بر شیوه زیست بر روابط اجتماعی و ... و در یک کالم بر فرهنگ او بر جای خواهند گذاشت. توجه به فضاهای باز در مجموعه‌های مسکونی و اعمال راهکارهایی در جهت افزایش تعاملات می‌تواند سبب پویایی این فضاها شود. این مسئله در کنار ایجاد خلوتی که در درون واحدها فراهم آمده است، منجر به برقراری تعامل اجتماعی می‌شود. ارائه راه حل‌های انعطاف‌پذیر، به گونه‌ای که امکان استفاده چندعملکردی از فضا در یک زمان و یا امکان بهره‌برداری‌های متفاوت از فضا در طول زمان ایجاد شود، می‌تواند به عنوان عاملی در جهت افزایش کیفیت فضاهای جمعی در مجموعه‌های مسکونی منجر به افزایش تعاملات اجتماعی و در نتیجه افزایش پایداری اجتماعی در آن‌ها شود. با توجه به موضوعات بررسی شده در این پژوهش، پژوهشگر شرط اول برای برقراری تعاملات میان ساکنان در مجتمع‌های مسکونی را وجود فضای کافی و متناسب با تعداد همسایگان می‌داند. این فضا خود شامل ریز فضاهایی می‌باشد که هر کدام از آنها بخشی از نیازهای ارتباط جمعی را برآورده می‌کند و در موقعیت‌های متفاوت و ترازهای مختلف ارتفاعی در ساختمان‌های بلند مرتبه قرار می‌گیرد. این فضا می‌بایست تأمین‌کننده نیازهای مختلف گروه‌های اجتماعی از همسایگان و تجمع‌های همسایگی، حضور پذیری کلیه همسایه‌ها در رده‌های مختلف سنی با امکان تأمین نیازهای مربوط به فضاهای عمومی و گذراندن اوقات در این فضاها، تأمین‌کننده انواع فعالیت‌ها و به وجود آورنده رویدادهای خاص جهت تشویق حضور کلیه همسایه‌ها باشد. در بخش فضاهای

داخلی و سلسله مراتب دسترسی از بخش های عمومی به خصوصی نیز می بایست تدابیری اندیشیده شود که محرمیت و حریم خصوصی هر خانه و خانواده از دید و کنترل سایرین محفوظ گردد.

پیشنهادات

- طراحی فضای باز و ورزشی
- طراحی فضای سبز باز و نیمه باز در محوطه
- استفاده از حیاط مرکزی
- طراحی فضایی بمنظور فعالیت های جمعی
- ایجاد فضاهای مکت در محوطه
- طراحی فضاهایی بعنوان گردهمایی ساکنان
- افزایش نقش حیاط و بام در حضور ساکنان
- مشارکت ساکنان در ایجاد فضای سبز

منابع

۱. آیینی، محمد. (۱۳۸۸). ارزیابی رویکرد قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن به بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری. فصلنامه اقتصاد مسکن شماره ۴۳ و ۴۴ صفحه ۱۴-۱۲۵
۲. احمدی، سارا، و حبیبی، میترا. (۱۳۹۸). «بازشناسی مفهوم سکونت در سکونتگاه های خودانگیخته مبتنی بر تجارب جهانی» صفه، ۲۹(۸۷)، ۸۴-۵۹
۳. پاکزاد، جهان شاه و بزرگ، حمیده. (۱۳۹۳) الفبای روانشناسی محیط برای طراحان. آرمان شهر.
۴. پوردیه می، شهرام، (۱۳۹۰)، فرهنگ و مسکن. مسکن و محیط روستا
۵. جهان بینی، علی، کاظمی شیشوان، مهروش، خوشنویس، احمد میرزا کوچک، عبدالله زاده طرف، اکبر، (۱۴۰۲)، «نگرش ساکنین مجتمع های مسکونی در خصوص امکان تعاملات اجتماعی در مجتمع های مسکونی شهر تبریز (مطالعه موردی: مجتمع های مسکونی گل نرگس، برج زمرد، شهید چمران، فجر ائل گلی تبریز)». فصلنامه علمی پژوهش های بوم شناسی شهری.
۶. حاتمی نژاد، حسین و سیف الدینی، فرانک و میره، محمد. (۱۳۸۵) بررسی شاخص های مسکن غیر رسمی در ایران، نمونه موردی محله شیخ آباد قم، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۵
۷. زینالی عظیم، علی و کرمی، اسلام، (۱۴۰۲)، «ارزیابی یکپارچه دلبستگی و تعلق ساکنان شهر از مولفه های عملکردی زیست پذیری شهری و روابط اجتماعی همسایگان (مطالعه موردی: منطقه ۸ تبریز)». پژوهش های دانش زمین، سال چهاردهم، شماره ۵۵.
۸. شاطریان، محسن، کریمی، راضیه، (۱۴۰۱)، «مدلسازی عوامل کالبدی و اثر آن بر میزان تعاملات اجتماعی (مورد مطالعه: بافت قدیمی شهر کاشان)». برنامه ریزی توسعه کالبدی، ۳۹(۳)
۹. زرغامی، ا؛ سادات، س؛ ادیبی، ا. (۱۳۹۴) بررسی تاثیر فضاهای مسکونی بر روی سلامت روانی. کنفرانس تخصصی معماری و شهرسازی ایران.
۱۰. طاهری، جعفر، (۱۳۹۳) معماری، سبک زندگی و اندیشه سبز، اولین کنفرانس ملی خانه سبز، مشهد
۱۱. غفاری، علی، و بنایی ایرندآبادی، مریم. (۱۳۹۰). «خانه سالم چیست؟». مسکن و محیط روستا، ۳۰(۱۳۳)، ۱۵-۲۸
۱۲. فرخی، ش؛ اصفی، م. (۱۳۹۵) ارزیابی اسکان موقت بعد از زلزله و راهکارهای بهبود کیفی آن متناسب با نیاز آسیب دیدگان. موقت های کیفی مسکن مؤلفه پژوهش های روستایی.
۱۳. فروتنی نژاد، ف. ن؛ رهبری منش، ک؛ البرزی، ف؛ خوانساری، ش. (۱۳۹۹). تحلیل معماری مجتمع های مسکونی براساس مؤلفه های کالبدی مؤثر بر سلامت روانی ساکنان (مطالعه موردی: سه مجتمع مسکونی در منطقه چهار شهر تهران). مطالعات ناتوانی
۱۴. قره خانی، کمال، دژدار، امید، جلالیان، سارا (۱۳۹۸). «بررسی نقش فضاهای تعاملات اجتماعی بر کیفیت زندگی در مجتمع های مسکونی (مطالعه موردی: مجتمع های مسکونی سعیدیه، کاشانی، بوعلی و امام رضا در شهر همدان)». هویت شهر، ۱۳(۴)، ۱۰۹-۱۲۰.
۱۵. لنگ، جان (۱۳۸۳)، «آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط» (علیرضا عینی فر، مترجم)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۶. لوفور، هانری (۱۳۹۱)، «درآمدی بر تولید و فضا»، ترجمه آیدین ترکمه. تهران: انتشارات تیس، چاپ دوم.
۱۷. مرصوصی، نفیسه، فرهودی، رحمت اله، الجوردی، سید علیرضا (۱۳۹۴)، «زندگی فرهنگی و اجتماعی در شهرهای ایران»، فصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری
۱۸. مطلبی، قایم، زرغامی، اسماعیل، سعادت و قار، پوریا (۱۳۹۷)، «خوانایی فضای باز بر ایجاد تعاملات اجتماعی در مجموعه های مسکونی نمونه موردی: مجموعه مسنونی سعیدیه همدان»، نشریه معماری و شهرسازی ایران.
۱۹. مهربابیان، ساهره، عبداللهی، فرزین (۱۳۹۸)، راهکارهای افزایش تعاملات اجتماعی در مجتمع های مسکونی (مطالعه موردی: مجتمع مسکونی اکباتان، بهجت آباد و فرهنگیان تهران) معماری شناسی.
۲۰. هاشم پور، پریسا، مدقالچی، لیلا، نبی زاده، فریماه (۱۴۰۳). «تحلیل سکونتگاه های موقت برپایه سلامت روان». فصلنامه معماری سبز، ۳(۴۰)، ۱-۸
۲۱. هال، ادوارد (۱۳۹۲)، بعد پنهان، ترجمه منوچهر طیبیان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۲. یزدانی، سمیرا، و تیموری، سیاوش (۱۳۹۲)، تأثیر فضاهای باز مجتمع های مسکونی بر افزایش تعاملات اجتماعی ساکنین. هویت شهر

23. Eclac (2007), Social Cohesion: Inclusion and a Sense of Belonging in the United Nations.